

MARKAZIY OSIYODA GIYOHVANDLIK VA PSIXOTROP MODDALARNING NOQONUNIY AYLANISHINING GENEZISI

Abdumajidova Shaxrizoda Shuxrat qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Annotatsiya: Mazkur tezisda Markaziy Osiyoda giyohvandlik va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishini oldini olishni xalqaro huquqiy tartibga solishning muhim xususiyatlari tahlil qilingan va o'rganib chiqilgan. Ushbu o'rganishlar davomida Markaziy Osiyo davlatlari hisoblangan Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, O'zbekistonda giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishining oldini olishdagi xalqaro huquqiy normalar keltirilgan hamda nazariy va amaliy ko'nikmalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, ayrim xorijiy davlatlarda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishdan iborat jinoyatlarning tasnifi va Markaziy Osiyo davlatlari qonunchiligida giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishdan iborat jinoyatlar uchun javobgarlik belgilashda xalqaro huquq normalariga amal qilinishi yuzasidan fikrlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar, analoglar, prekursolar, narkomaniya, zaharvandlik.

Xavfsizlik tushunchasi milliy davlatning o'z hududiy yaxlitligini tashqi tahdidlardan himoya qilish qobiliyatiga taalluqli bo'lib, u, asosan, harbiy-siyosiy tushuncha sifatida qo'llaniladi.

Xavfsizlikka nisbatan ushbu realistik nuqtai nazar Sovuq Urush tugashi va Sovet Ittifoqining parchalanishidan keyin o'zining tushuntirish jozibasini yo'qotdi. Natijada, so'nggi o'n yil ichida ko'plab G'arb hukumatlarining siyosatchilari o'z e'tiborini bir paytlar past siyosat bilan chegaralangan masalalarga qaratdilar. Shunday qilib, atrof-muhit, inson huquqlari, migratsiya va transmilliy jinoyatchilik bilan bog'liq muammolar bilan bir qatorda, xalqaro giyohvandlik va psixotrop moddalar savdosi tobora ko'proq jamiyatlar, milliy davlatlar, mintaqalar va xalqaro jamiyat xavfsizligiga tahdid soladigan hodisa sifatida qaralmoqda. Harbiy bo'lmagan xavfsizlik tahdidlarining davlat yoki mintaqada ishonchsizlik va potensial beqarorlikni keltirib chiqarishi darajasi har xil. Giyohvand moddalar savdosi tufayli yuzaga kelgan beqarorlikning eng ekstremal misollaridan biri Lotin Amerikasi tajribasi bo'lib, bu so'nggi yigirma yil davomidagi ilmiy yozuvlarda keng ko'lamda qayd etilgan.

Biroq, Sovuq urushdan keyingi davrda o'ta zaif hudud va rivojlanayotgan xalqaro narkotik savdosi kontekstida diqqat bilan e'tiborga loyiq bo'lgan mintaqa Markaziy Osiyodir (Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistondan iborat). Markaziy Osiyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, mintaqaning ba'zi qismlari "kulrang hududlar"¹ga aylanib qolish xavfi bor.

Markaziy Osiyo mintaqasidan misol tariqasida giyohvand moddalar savdosining individual, milliy va mintaqaviy xavfsizlik ta'sirini ko'rsatish mumkin. Bu Sovuq urushdan keyingi dunyoda xavfsizlik muhiti sezilarli darajada o'zgargani va endi an'anaviy harbiy masalalar bilan chegaralanib qolmagani haqidagi argumentni tasdiqlaydi. Qolaversa, Markaziy Osiyoning yangi mustaqil davlatlarida ro'y berayotgan zamonaviy siyosiy o'zgarishlar giyohvand moddalar savdosi mintaqaviy hukumatlar va tashqi subyektlar tomonidan siyosiy manfaatlarni ko'zlash maqsadida manipulyatsiya qilinayotganidan dalolat beradi. Misol uchun, milliy hukumatlar giyohvand moddalar tahdidini tobora kuchayib borayotgan milliy xavfsizlik siyosatini joriy qilish uchun sabab sifatida ko'rsatadilar va bunda tashqi ishtirokchilar tahdidni

¹ "Kulrang maydon hodisasi" ning chuqur tavsifi uchun Manwaringga qarang. Maks, Grey maydon fenomeni: Yangi dunyo tartibsizliklariga qarshi turish, Kolorado, Westview Press Inc.,

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-OKTABR

ANDIJON, 2024

manipulyatsiya qilishdi. Markaziy Osiyoda giyohvandlik va psixotrop moddalar savdosi xavfsizlikka jiddiy ta'sir ko'rsatsa ham, undan siyosiy vosita sifatida ham foydalanilmoqda. Bu keyinchalik mintaqaviy beqarorlik uchun urug'larni qo'yishi mumkin bo'lgan qiyin vaziyatni keltirib chiqaradi, bu esa dori vositalariga kerakli bo'sh joyni sotishga imkon beradi. Bu vaziyat giyohvandlik va psixotrop moddalarning aholi orasidagi iste'molini ham oshirishining ehtimoliy vaziyatlaridan biridir.

Xususan, 2014-yilda jami 246 million kishi yoki sayyoramizning 15 yoshdan 64 yoshgacha bo'lgan har yigirmanchi kishisi noqonuniy giyohvand moddalarni iste'mol qilgan². Shu bois, bu muammoni ham xalqaro, ham mintaqaviy darajada hal etish, buning uchun kompleks yondashuvni ishlab chiqish zarur. Giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishi muammosining ahamiyati BMTning Narkotik moddalar va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash boshqarmasi alohida ajratilgan tuzilmasida qayd etilgan. Ushbu organ narkotik moddalarni nazorat qilish va jinoyatchilikning oldini olish sohasida ishlaydi. Uning mavjudligi ushbu muammoning muhimligini va uning oqibatlariga qarshi kurashish zarurligini ko'rsatadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvandlik moddalarini nazorat qilish va jinoyatchilikning oldini olish xalqaro dasturi (UNDCP) giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish xavfi to'g'risida keng qamrovli ta'limni targ'ib qiladi, giyohvand moddalarni ishlab chiqarish, giyohvand moddalar savdosi va ular bilan bog'liq jinoyatlarga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlaydi, giyohvand moddalarni suiiste'mol qilishni kamaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni rag'batlantiradi va muammoga qarshi kurashish uchun mahalliy, milliy va xalqaro hamkorlikni rivojlantiradi. Bugungi kunda dunyodagi barcha noqonuniy ko'knori plantatsiyalarining katta qismi Afg'onistonda joylashgan. Masalan, 2013 yil hisobotiga ko'ra, ko'knori ekiladigan maydonlar 209 ming gektarni, 2015 yilda esa 281 ming gektarni tashkil etdi³, bu noqonuniy ko'knori global maydonining deyarli uchdan ikki qismini tashkil etadi. Mintaqaviy miqyosda bu masala bir qancha asosiy muammolarni keltirib chiqaradi. Bu, birinchi navbatda, giyohvand moddalar savdosini rag'batlantiradigan korrupsiya, bir vaqtning o'zida ijtimoiy-iqtisodiy zaiflikdir. Markaziy Osiyo davlatlari, ularning hokimiyatlari jamiyat uchun bir xil darajada yuqori muqobil daromad keltira olmaydi. Giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish sohasida juda ko'p hududiy tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. Masalan, Shanxay hamkorlik tashkilotining ustuvor faoliyati hisoblanadi. 2004 yil Toshkent sammitida "MDHga a'zo davlatlarning giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va ularning prekursorlarining noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish bo'yicha hamkorligi to'g'risida bitim" imzolandi⁴. Shunday qilib, ushbu hujjat mintaqa uchun ushbu muammoning muhimligini alohida ta'kidlaydi. Narkotrafikning shimoliy yo'nalishi Markaziy Osiyo davlatlari orqali o'tadi va Rossiyaga ta'sir qiladi. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatimizda 600 mingga yaqin giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchilar ro'yxatga olingan. Biroq, so'rov natijalariga ko'ra, taxminan 7,5 million kishi, ulardan 2 millioni esa muntazam ravishda iste'mol qiladi⁵. Narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi bilan bog'liq 158,5 ming jinoyat sodir etilgan bo'lib, bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 3,3 foizga ko'pdir. Mazkur holat 2017 yil yanvar-sentyabr oylarida aniqlangan.

² Jahon giyohvandlik hisoboti, 2016. // URL: http://www.unodc.org/doc/wdr2016/v1_604259_Russian.pdf.

³ Jahon giyohvandlik hisoboti, 2016. // URL: http://www.unodc.org/doc/wdr2016/v1_604259_Russian.pdf.

⁴ Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashda hamkorligi to'g'risidagi Bitim // URL.: <http://docs.cntd.ru/document/90182393>.

⁵ Xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni // URL: https://ria.ru/spravka/20170626/149715_5484.html.

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-OKTABR

ANDIJON, 2024

UNODC ma'lumotlariga ko'ra, 2008 yilda Markaziy Osiyo davlatlari hududi orqali 121 tonnaga yaqin heroin va 293 tonna afyun o'tkazilgan⁶. Giyohvand moddalarning Markaziy Osiyoga kirib borishining sabablari:

- Mintaqaning geografik yaqinligi. Mutaxassislarning fikricha, hozirda afg'on narkotiklarining asosiy oqimi Tojikiston, Qirg'iziston, Turkmaniston, ozroq darajada Qozog'iston va O'zbekiston orqali o'tmoqda. Bunga rivojlangan transchegaraviy va transkontinental temir yo'llar, avtomobil yo'llari va havo aloqalarining mavjudligi ham yordam beradi. Giyohvand moddalarning bir qismi marshrut bo'ylab tugaydi, bu esa ushbu mamlakatlar aholisining giyohvand moddalar savdosi bilan bog'liq jinoiy harakatlarga jalb qilinishiga olib keladi.

- Past iqtisodiy daraja. Sovet Ittifoqi davrida O'rta Osiyo mintaqasi eng qoloq hudud bo'lib, SSSR parchalanganidan keyin vaziyat yanada og'irlashdi, yangi davlatlar ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jihatdan beqaror bo'lib chiqdi. Daromad olish uchun aholi talabga ega bo'lgan faoliyat bilan shug'ullana boshladi, ya'ni kokain va heroin ishlab chiqarish va tarqatish. Shunday qilib, mahalliy aholi uchun giyohvand moddalar asta-sekin asosiy tahdid sifatida emas, balki daromad manbai sifatida qabul qilina boshladi. Mustaqil davlatlar mavjudligining dastlabki yillaridayoq Markaziy Osiyo mamlakatlari davlat va huquq-tartibot idoralari vakillarini giyohvand moddalar sanoatiga bevosita jalb qilish jarayoni boshlandi. Natijada, bir necha yil davomida Markaziy Osiyo mamlakatlari orqali giyohvand moddalarni noqonuniy olib o'tishda ularda korrupsiyaning yuqori darajasi qayd etilgan.

- Chegara xavfsizligi tizimi zaif. SSSR parchalanganidan keyin yangi davlatlarning tashqi davlat chegaralarini himoya qilish zaiflashdi. MDH davlatlari o'rtasidagi chegaralar deyarli nazoratsiz qoldi. Davlat nazoratining tugashi muqobil nazorat manbalarining paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin emas. Tojikistondagi fuqarolar urushi giyohvand moddalar savdosining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. 1991-1993 yillarda Tojikistonning Tog'li Badaxshon muxtor viloyatining ayrim hududlarida chegara nazorati zaiflashdi. Giyohvand moddalarni noqonuniy olib o'tishning asosiy yo'li o'sha davrda yaratilgan. Bu zamonaviy kulrang zona – Afg'oniston va Tojikiston o'rtasidagi chegaradir.

Markaziy Osiyodagi giyohvand moddalar savdosining oqibatlari. Narkotik mafiyalarining Markaziy Osiyo orqali narkotiklarning savdosi ustidan nazoratni qay darajada ta'kidlaganliklari uning oqibatlari tufayli katta tashvish uyg'otmoqda. Mintaqaviy giyohvand moddalar savdosining oqibatlarini uchta umumiy toifaga bo'lish mumkin: ijtimoiy-iqtisodiy, harbiy va siyosiy. Giyohvand moddalar savdosining yaqqol oqibati uning ijtimoiy muhitga ta'siri, xususan, giyohvandlik va jinoyatchilik darajasining o'sishida rol o'ynagan. Garchi har doim ham giyohvand moddalar savdosi bilan bevosita bog'liq bo'lmas-da, qurolli provokatsiyalar va harbiy qo'zg'olonlar odam savdosi operatsiyalari bilan bog'liq holda paydo bo'lgan va rivojlangan.

Nihoyat, giyohvand moddalar savdosi Markaziy Osiyo jamiyatida tobora kuchayib borayotgani sababli, u allaqachon zaiflashgan jamiyatga putur yetkazmoqda. Hisob-kitoblarga ko'ra, mintaqada giyohvandlik darajasi 1991 yildan beri doimiy ravishda o'sib bormoqda. Masalan, 1999 yilda Qirg'izistonda 7000 nafar giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchilar ro'yxatga olingan⁷. Qozog'istonda 2000-yil boshida 33 ming giyohvand moddalar ro'yxatda bo'lgan, bu 19 baravar ko'p degani⁸. Birgina 1998-1999 yillarda O'zbekistonda rasmiy giyohvandlik darajasi qariyb 30 foizga oshgani haqida ma'lum qilingan⁹. Murakkab ma'lumotlar to'plamini hisobga olsak, rasmiy va norasmiy statistik ma'lumotlar o'rtasida katta tafovut mavjud. Ba'zi

⁶ Egorov, I. Kurashga taqlid qilish: Qo'shma Shtatlar Afg'onistondagi giyohvandlikka qarshi urushda mag'lub bo'lmoqda // URL.: <https://rg.ru/2010/01/19/nark.html>

⁷ Bu haqida Bishkekda giyohvandlikka qarshi kurash markazi direktori Nikolay Yurchenko radioga xabar berdi. Ozod Yevropa va Ozodlik radiosi, 01-02-00.

⁸ "Interfaks Qozog'iston".

⁹ Narkotiklarga qarshi kurash xalqaro strategiyasi hisoboti, 1999 yil, AQSh Davlat departamenti, Xalqaro narkotik moddalar va huquqni muhofaza qilish ishlari Byurosi, 2000 yil mart.

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-OKTABR

ANDIJON, 2024

viloyatlarda, jumladan, Qaragʻandada (Qozogʻiston) va Oʻshda (Qirgʻiziston) bu koʻrsatkich oʻn baravar yuqori¹⁰.

Giyohvand moddalarni isteʼmol qilishning kuchayishi bir necha omillar bilan bogʻliq boʻlishi mumkin, ulardan ikkitasi Markaziy Osiyoda muhim rol oʻynagan. Birinchidan, ogʻir ijtimoiy-iqtisodiy muhit giyohvand moddalar savdosi va isteʼmoliga murojaat qilishga yordam berdi; ikkinchidan, narkotik mafiyalari muvaffaqiyatli mahalliy marketing kompaniyalarini olib borishdi. Turmush darajasining pasayishi va kelajakdagi iqtisodiy barqarorlikning istiqbollari odamlarni noqonuniy giyohvand moddalardan panohtopishga jalb qilishda katta rol oʻynadi. Garchi buning oʻzi xavfli ijtimoiy tendensiya boʻlsa-da, mintaqa uchun eng koʻp tashvishlantirayotgani haqiqatdir. Giyohvandlik bilan bogʻliq ushbu qiyin vaziyat giyohvand moddalar mafiyalari tomonidan tranzit mamlakatlarda, shuningdek, Gʻarbiy Yevropa va Qoʻshma Shtatlar kabi yirik isteʼmolchi mamlakatlarda oʻz mahsulotiga talabni yaratishga yordam berish uchun keng tarqalgan marketing usullari bilan kuchayadi. Afgʻonistonda ishlab chiqarishning koʻpayishi savdogarlarni Markaziy Osiyo respublikalarini noqonuniy giyohvand moddalar bilan toʻldirish imkoniyatini yaratdi. Natijada, 1999 yilga kelib 200 AQSH dollariga bir kilogramm heroin sotib olish mumkin edi, bu koʻrsatkich bir necha yil avval 600-800 AQSH dollariga tushgan¹¹. Narxning pasayishi mahalliy aholining koʻproq foizini sotib olish va isteʼmol imkoniyatini berdi.

Giyohvand moddalarni ishlab chiqarish va tarqatishga qarshi kurashda Osiyo hukumatlari juda koʻp qiyinchilik va muammolarga duch kelishmoqda. Shunday muammolardan biri dori vositalari ishlab chiqaruvchilarning harakatchanligini oshirishdir. Hozirgi vaqtda dori laboratoriyalari sifatida jihozlangan maxsus transport vositalari harakati paytida giyohvand moddalarni ishlab chiqarish holatlari maʼlum. Yana bir muammo - giyohvand moddalar bozorida sintetik giyohvand moddalarni sotish ulushi ortib bormoqda¹². Sintetik preparatlar xilma-xildir. Kimyoviy mutaxassislar taqiqlangan va nazorat qilinadigan dori vositalarining amaldagi milliy roʻyxatiga kiritilmagan dori vositalarining yangi analoglarini tezda sintez qiladilar. Yangi giyohvandlik vositalari, psixotrop va taʼsir etuvchi moddalarni rasmiy roʻyxatga kiritish tartibi murakkab va uzoq davom etadi. Narx-navo nisbatida giyohvand moddalar ishlab chiqaruvchilar uchun eng foydali kokain ishlab chiqarish va sotish hisoblanadi. Bu eng yuqori darajaga erishishning sabablaridan biridir.

¹⁰ Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti vakili Nina Kerimi bilan intervyu " Markaziy Osiyoning giyohvandlik xavfi" haqida tushuntirish, Eurasianet, 12-04-01.

¹¹ "Oʻzbekiston giyohvand moddalar savdosining keskin koʻtarilishida Tolibonni ayblaydi", The Times of Central Osiyo, jild. 1, n^o41, 1999 yil.

¹² Khataev A. World drug business [Electronic resource]. Access mode: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/149> (access date: 25.03.2019).